

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ / СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-787.24:373.5.013.42:343.85-053.6

DOI <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2026-2-210-215>

Коба Лариса Миколаївна,

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна.

ber.joksss@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-7216-5942>

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПІДЛІТКІВ: СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Сучасні соціально-економічні трансформації, інформаційні виклики та зростання соціальних ризиків актуалізують проблему профілактики правопорушень серед підлітків як одну з ключових у сфері соціальної роботи та освіти. Підлітковий вік характеризується нестабільністю ціннісних орієнтацій, підвищеною чутливістю до впливу соціального середовища та потребою в самоствердженні, що за відсутності належної соціально-педагогічної підтримки може призводити до ризикованих і правопорушних форм поведінки (Соціальна педагогіка, 2013).

Заклад загальної середньої освіти є одним із провідних соціальних інститутів, у межах якого формується правова культура, соціальна відповідальність і моделі поведінки підлітків. Саме школа має унікальні можливості для системної профілактичної роботи, оскільки поєднує освітню, виховну та соціалізувальну функції. Водночас практика свідчить, що профілактика правопорушень у школі часто обмежується окремими заходами інформаційного характеру, не має чіткої логіки та не забезпечує стійкого позитивного результату (Головко, 2017, с. 43).

У сучасних умовах загальноосвітня середня школа дедалі більше розглядається не лише як освітній простір, а як важливе соціальне середовище, у межах якого відбувається інтенсивна соціалізація підлітків, формування

їхньої правосвідомості, соціальної відповідальності та навичок конструктивної взаємодії. Саме у шкільному середовищі найчастіше виявляються перші прояви девіантної й делінквентної поведінки, що зумовлює особливу роль школи у здійсненні ранньої профілактики правопорушень та своєчасного реагування на поведінкові ризики (Соціальна робота: технологічний аспект, 2004).

У цьому контексті особливої актуальності набуває розроблення й упровадження цілісної технології соціальної роботи, спрямованої на формування правомірної поведінки підлітків у шкільному середовищі. Така технологія має поєднувати різні форми й методи соціально-педагогічного впливу, бути системною, науково обґрунтованою та адаптованою до умов закладу загальної середньої освіти (Клішевич, 2011).

Метою статті є обґрунтування технології соціальної роботи закладу загальної середньої освіти з профілактики правопорушень підлітків, розкриття її структури та механізмів реалізації в навчально-виховному процесі школи.

У наукових дослідженнях проблема профілактики правопорушень підлітків розглядається в контексті соціалізації особистості, формування правової культури, запобігання девіантній поведінці та створення безпечного освітнього середовища. Вчені наголошують, що ефективна профілактика має бути не

реактивною, а превентивною, спрямованою на формування позитивних поведінкових установок і соціально схвалюваних моделей взаємодії (Самойлов, 2017; Оржеховська, 1996).

Системний підхід дозволяє розглядати профілактику правопорушень як цілісний процес, у якому поєднуються цілі, зміст, форми, методи та результати соціальної роботи. У межах цього підходу підкреслюється необхідність координації зусиль педагогів, соціальних педагогів, батьків і самих учнів.

Середовищний підхід акцентує увагу на ролі освітнього середовища як чинника формування поведінки підлітків. Дослідники зазначають, що саме шкільне середовище може виступати як ресурсом розвитку, так і джерелом ризиків, залежно від рівня безпеки, психологічного клімату та культури взаємодії.

Ресурсний підхід орієнтує соціальну роботу на виявлення й активізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів особистості підлітка, його сім'ї та шкільної спільноти. У межах цього підходу профілактика правопорушень розглядається як процес підтримки, а не контролю чи покарання.

Аналіз зазначених підходів дозволив визначити методологічні засади розроблення авторської технології соціальної роботи з профілактики правопорушень підлітків у закладі загальної середньої освіти.

Розроблена технологія соціальної роботи ґрунтується на розумінні профілактики правопорушень як процесу формування правомірної поведінки підлітків, що передбачає поєднання пізнавального, ціннісного та поведінкового рівнів. У центрі технології перебуває підліток як активний суб'єкт соціальної взаємодії, здатний до усвідомленого вибору та відповідального прийняття рішень за умови створення відповідних соціально-педагогічних умов.

Технологія орієнтована на:

- запобігання ризикованій і правопорушній поведінці;
- формування внутрішньої мотивації до дотримання соціальних і правових норм;
- розвиток навичок саморегуляції та конструктивної взаємодії;

– створення безпечного освітнього середовища.

Запропонована технологія соціальної роботи має чітко визначену структуру, що включає три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний і поведінковий.

Когнітивний компонент спрямований на формування в підлітків системи знань про соціальні та правові норми, права й обов'язки, наслідки правопорушної поведінки, а також способи захисту власних прав. Реалізація цього компонента забезпечується через інтеграцію профілактичного змісту в навчальні предмети, інформаційно-просвітницькі заходи та тематичні години спілкування.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає формування внутрішньої готовності підлітків дотримуватися норм і правил, прийняття цінностей правомірної поведінки, відповідальності та взаємоповаги. Він реалізується через групові дискусії, тренінги, волонтерську діяльність, розвиток учнівського самоврядування та рефлексивні форми роботи.

Поведінковий компонент спрямований на формування практичних навичок самоконтролю, управління емоціями, конструктивного розв'язання конфліктів і відповідальної соціальної взаємодії. У його межах використовуються корекційно-розвивальні заняття, рольові ігри, моделювання соціально-правових ситуацій та індивідуальний супровід підлітків групи ризику.

Реалізація технології соціальної роботи здійснювалася через комплекс взаємодоповнювальних механізмів, що забезпечували системний профілактичний вплив.

Важливим механізмом стала інтеграція профілактичного змісту в навчальні предмети соціально-гуманітарного циклу, що дозволило зробити профілактику органічною складовою освітнього процесу. Формування безпечного освітнього середовища забезпечувалося через узгоджені правила взаємодії, розвиток культури ненасильницького спілкування та впровадження Кодексу честі учня.

Індивідуальний супровід підлітків групи ризику дозволив здійснювати адресний вплив на чинники ризику правопорушної поведінки

та підтримувати позитивні поведінкові зміни. Розвиток учнівського самоврядування сприяв формуванню соціальної відповідальності й закріпленню правомірних моделей поведінки через активну участь підлітків у житті шкільної спільноти.

Системний моніторинг і зворотний зв'язок забезпечили керованість процесу впровадження технології та можливість своєчасної корекції її змісту й форм.

Отримані результати впровадження технології соціальної роботи закладу загальної середньої освіти з профілактики правопорушень підлітків засвідчили її принципову відмінність від традиційних підходів до профілактичної діяльності в шкільному середовищі. Насамперед ідеться про зміну логіки профілактики: від епізодичних, переважно інформаційних або контролювальних заходів до системного формування правомірної поведінки як інтегральної особистісної характеристики підлітка. Упроваджена технологія дозволила розглядати профілактику не як реакцію на порушення, а як цілеспрямований процес розвитку особистості в соціально безпечному та підтримувальному середовищі (Aazami et al., 2023).

Важливим результатом реалізації технології стало підтвердження доцільності поєднання когнітивного, мотиваційно-ціннісного та поведінкового компонентів у єдиній структурі профілактичної роботи. Аналіз результатів засвідчив, що ізольований вплив лише на рівні інформування або морального переконання не забезпечує стійких змін у поведінці підлітків. Натомість системне поєднання знань про соціальні й правові норми, формування внутрішнього прийняття цінностей правомірної поведінки та практичного відпрацювання конструктивних моделей взаємодії створює умови для глибших і стабільніших особистісних змін. Це дозволяє стверджувати, що ефективність профілактики правопорушень значною мірою залежить від узгодженості впливів на різні рівні особистісного розвитку підлітка (Gottfredson & Gottfredson, 2002).

Особливого значення в обговоренні результатів набуває роль освітнього середовища школи як активного чинника формування

поведінкових установок. Упровадження технології показало, що безпечне освітнє середовище не є фоновою умовою, а виступає самостійним профілактичним ресурсом. Узгоджені правила взаємодії, культура ненасильницького спілкування, справедливість реагування на порушення та залучення учнів до вироблення норм співжиття формують у підлітків відчуття прогнозованості й захищеності. Саме в такому середовищі зменшується потреба в протестних формах поведінки та зростає готовність дотримуватися соціально прийнятних правил (Wilson et al., 2001).

Результати впровадження технології підтверджують також значущість середовищного підходу, відповідно до якого поведінка підлітків значною мірою детермінується характером соціальних взаємодій, які домінують у шкільному просторі. Розвиток учнівського самоврядування, залучення підлітків до соціально корисної діяльності та участі в прийнятті рішень сприяли формуванню суб'єктної позиції учнів. Це дозволило трансформувати шкільні норми з «зовнішніх вимог» у внутрішньо прийняті правила співжиття, що є принципово важливим для профілактики правопорушень у підлітковому віці.

У контексті обговорення результатів доцільно акцентувати увагу на ефективності індивідуального супроводу підлітків групи ризику. Отримані дані засвідчили, що саме адресна, персоналізована підтримка дозволяє впливати на глибинні чинники ризикованої поведінки, які не завжди проявляються в межах групових форм роботи. Індивідуальний супровід забезпечив можливість врахування особистісних особливостей підлітків, специфіки їхнього сімейного контексту та попереднього соціального досвіду (Farrington & Welsh, 2012). У результаті профілактична робота перестала бути універсальною й абстрактною, а набула характеру цілеспрямованої допомоги, що підвищило її результативність і прийнятність для учнів.

Важливим аспектом обговорення є також роль мотиваційно-ціннісного компонента технології. Практика впровадження засвідчила, що стійкі поведінкові зміни можливі лише за

умови внутрішнього прийняття підлітками цінностей правомірної поведінки. Участь у волонтерських ініціативах, соціально корисних проєктах, діяльності учнівського самоврядування сприяла формуванню позитивного соціального досвіду, який підкріплювався рефлексією та підтримкою з боку дорослих. Саме цей досвід дозволив підліткам усвідомити зв'язок між власними діями та благополуччям інших, що є важливою умовою розвитку відповідальної поведінки.

Окремої уваги заслуговує значення моніторингу та зворотного зв'язку як механізму управління процесом впровадження технології. Систематичне відстеження змін у поведінці підлітків, аналіз їхньої участі в різних формах діяльності та залучення до рефлексії результатів дозволили своєчасно коригувати профілактичні впливи. Це підтверджує доцільність розгляду моніторингу не лише як інструменту оцінювання, а як складника самої технології соціальної роботи, що забезпечує її гнучкість і адаптивність до конкретних умов школи.

Результати впровадження технології також свідчать про важливість міжсуб'єктної взаємодії в системі профілактики правопорушень. Узгоджені дії соціального педагога, педагогічного колективу, батьків і самих учнів створили єдиний виховний простір, у межах якого правомірна поведінка підтримувалася на різних рівнях соціалізації підлітка. Відсутність суперечливих вимог і чітке розуміння ролей кожного суб'єкта підвищили ефективність профілактичної роботи та сприяли закріпленню позитивних змін.

У процесі обговорення результатів доцільно також окреслити обмеження впровадженої технології. Зокрема, її ефективність значною

мірою залежить від готовності педагогічного колективу до міждисциплінарної взаємодії, наявності фахівця соціальної роботи або соціального педагога, а також підтримки з боку адміністрації закладу освіти. Крім того, результати профілактичної роботи можуть бути менш вираженими в умовах складних соціально-економічних обставин сімей, що потребує додаткових ресурсів і залучення зовнішніх соціальних служб.

Таким чином, обговорення результатів впровадження технології соціальної роботи дозволяє зробити висновок про її наукову обґрунтованість і практичну доцільність. Запропонована технологія підтвердила свою здатність забезпечувати комплексний профілактичний вплив, спрямований на формування правомірної поведінки підлітків у шкільному середовищі. Вона може бути рекомендована для використання в практиці закладів загальної середньої освіти як ефективний інструмент профілактики правопорушень і розвитку соціально відповідальної особистості.

Запропонована технологія соціальної роботи закладу загальної середньої освіти з профілактики правопорушень підлітків є цілісною, системною та практично орієнтованою. Її структура та механізми реалізації забезпечують комплексний вплив на когнітивну, мотиваційно-ціннісну й поведінкову сфери особистості підлітка. Впровадження технології в навчально-виховний процес школи створює умови для формування правомірної поведінки, зниження ризиків правопорушень і розвитку відповідальної соціальної позиції учнів. Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності технології та розробленням методичних рекомендацій для фахівців соціальної роботи.

Література

1. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. 312 с.
2. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Персонал», 2017. 256 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
4. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2011. 238 с.

5. Самоїлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2017. 20 с.
6. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ : ВиАн, 1996. 184 с.
7. Aazami A., Valek R., Ponce A. N., Zare H. Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*. 2023. Vol. 12, No. 9. Art. no. 474. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>
8. Gottfredson D. C., Gottfredson G. D. Quality of school-based prevention programs: Results from a national survey. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 2002. Vol. 39, No. 1. P. 3–35. DOI: <https://doi.org/10.1177/002242780203900101>
9. Wilson D. B., Gottfredson D. C., Najaka S. S. School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*. 2001. Vol. 17. P. 247–272. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1011050217296>
10. Farrington D. P., Welsh B. C. (Eds.). *The Oxford handbook of crime prevention*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 832 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195398823.001.0001>

References

1. Bezpalko, O. V. (Eds.). (2013). *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
2. Holovko, N. I., & Holovko, N. I. (2017). *Sotsialna profilaktyka pravoporushen [Social prevention of offenses]*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Personal" [in Ukrainian].
3. Kapska, A. Y. (2004). *Sotsialna robota: tekhnolohichniy aspekt [Social work: technological aspect]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
4. Klishevych, N. A. (2011). *Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkami iz delinkventnoiu povedinkoiu (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia) [Socio-pedagogical work with teenagers with delinquent behavior (second half of the 20th – beginning of the 21st century)]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Samoïlov, A. M. (2017). *Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv u sotsialno-vykhovnomu seredovyschi zahalnoosvitnoi shkoly [Prevention of deviant behavior of teenagers in the socio-educational environment of a secondary school]*. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Vinnytsia: Vinnytskyi derzh. ped. un-t im. M. Kotsiubynskoho [in Ukrainian].
6. Orzhekhovska, V. M. (1996). *Profilaktyka pravoporushen sered nepovnlitnikh [Prevention of juvenile delinquency]*. Kyiv: ViAn [in Ukrainian].
7. Aazami, A., Valek, R., Ponce, A. N., & Zare, H. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*, 12(9), 474. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>
8. Gottfredson, D. C., & Gottfredson, G. D. (2002). Quality of school-based prevention programs: Results from a national survey. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39(1), 3–35. DOI: <https://doi.org/10.1177/002242780203900101>
9. Wilson, D. B., Gottfredson, D. C., & Najaka, S. S. (2001). School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, (17), 247–272. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1011050217296>
10. Farrington, D. P., & Welsh, B. C. (Eds.). (2012). *The Oxford handbook of crime prevention*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195398823.001.0001>

Коба Л. М. Технологія соціальної роботи закладу загальної середньої освіти з профілактики правопорушень підлітків: структура та механізми реалізації

У статті здійснено теоретичне обґрунтування технології соціальної роботи закладу загальної середньої освіти з профілактики правопорушень підлітків як цілісної системи соціально-педагогічного впливу, спрямованої на формування правомірної поведінки в шкільному середовищі. Визначено актуальність проблеми в умовах зростання соціальних ризиків і трансформації ціннісних орієнтацій молоді. Розкрито концептуальні засади технології, що ґрунтуються на системному, середовищному та ресурсному підходах, охарактеризовано її структуру, змістові компоненти та логіку впровадження в навчально-виховний процес. Показано, що профілактика правопорушень має реалізовуватися не як сукупність окремих інформаційних заходів, а як послідовний процес соціально-педагогічної діяльності, інтегрований у всі сфери життєдіяльності школи. Доведено, що результативність технології забезпечується комплексним поєднанням когнітивного, мотиваційно-ціннісного та поведінкового компонентів, узгодженістю виховних впливів, розвитком учнівського

самоврядування, організацією індивідуального супроводу підлітків групи ризику та системним моніторингом динаміки змін. Акцентовано увагу на значенні безпечного освітнього середовища як ключової організаційно-педагогічної умови формування соціально відповідальної, правосвідомої особистості підлітка.

Ключові слова: соціальна робота, загальноосвітня середня школа, підлітки, профілактика правопорушень, правомірна поведінка, технологія соціальної роботи.

Koba L. M. Technology of social work in general secondary education institutions for the prevention of juvenile delinquency: structure and implementation mechanisms

The article provides a theoretical substantiation of the technology of social work in general secondary education institutions aimed at the prevention of juvenile delinquency as an integral system of social and pedagogical influence focused on the formation of lawful behavior in the school environment. The relevance of the problem is determined by the growth of social risks, changes in adolescents' value orientations, and the increasing complexity of socialization processes. The conceptual foundations of the technology are revealed, based on systemic, environmental, and resource-based approaches, and its structure, content components, and implementation logic within the educational process are characterized. It is demonstrated that delinquency prevention in schools should not be limited to isolated informational activities, but should be implemented as a consistent and integrated process of social work embedded in all spheres of school life. The effectiveness of the proposed technology is ensured through the interconnected combination of cognitive, motivational-value, and behavioral components, the integration of preventive content into the educational environment, the development of student self-governance, the organization of individual support for adolescents at risk, and systematic monitoring of behavioral changes. Particular attention is paid to the role of a safe educational environment as a key organizational and pedagogical condition for the formation of socially responsible and law-abiding adolescent personalities.

Key words: social work, secondary school, adolescents, crime prevention, lawful behavior, social work technology.

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

